

Nietzsche rozhodne nepatrí k autorom, s ktorými čitateľ uzavrie tichú dohodu, lebo autorov imperatívny hlas neustále prehlušuje náš. Aj jeho sugestívne a obratne formulované lži však v sebe skrývajú racionálne zrnká a v tom spočíva Nietzscheho nebezpečná zvodnosť. Jeho dielo sa podobá labyrintu, do ktorého sa s odhodlaním pustili mnohí, ale viackrát nenašli cestu späť. Svet podľa Nietzscheho nemusí a ani nie je po chuti každému, ale nemožno mu uprieť pôvaby, osudovú príťažlivosť a trufalé výzvy, ktoré adresuje aj nám a našej dobe. Komplikovanosť a tragickosť života, mnohé márnosti a ilúzie, ktorým sa oddáva aj postmoderný človek konfrontovaný s novými hrozbami, paradoxy, ktorým treba čeliť v dobe pluralizmu a individualizmu, na jednej strane a na druhej strane paradoxy späté s rastom uniformity, nových podôb odcudzenia a exlúzie, to všetko Nietzsche s náznakom prorockej jasnozrivosti postihol vo svojom ambivalentnom diele. Dnes sa teší rastúcej popularite najmä vďaka postmodernistom (Deleuze, Lyotard, Foucault). Neznámym aspoň pre slovenského čitateľa je jeho recepcia z pozícií analytickej filozofie (A. Danto). V tomto smere je dvojvázková publikácia skvelou príležitosťou prekonať tento deficit, oboznámiť sa s rozdielmi a súvislosťami medzi interpretáciou a rezonanciou Nietzscheho odkazu v analytickej a kontinentálnej perspektíve. Ak si kladieme otázku, čím sa prihovára dnešnému čitateľovi, nebude azda nesprávna odpoveď: vidieť Nietzscheho „nečasovosť“ v odkrývaní neracionálnych zdrojov racionality.

Tatiana Sedová

Pavel MATERNA: Concepts and Objects

Acta Philosophica Fennica, vol. 63, Helsinki 1998, 178 s.

Určite je na zamyslenie, prečo taká precízna a podrobne rozpracovaná teória, akou je transparentná intenzionálna logika (TIL-ka) Pavla Tichého, doteraz významnejšie nezasiahla do vývoja logickej sémantiky. Možno je pre väčšinu filozofov príliš „transparentná“ tam, kde pre jednoduchosť preferujú skôr vyššiu mieru nejasností, príliš „intenzionálna“ tam, kde pojmy intenzie a intenzionality vyvolávajú nefalšovaný odpor, a je príliš „logická“ tam, kde je pre myslenie pohodlnejšie, aby sa nezáväzovalo striktnosťou. Nech je to akokoľvek, je škoda, že TIL-ka zatiaľ nemohla – z dôvodov, za ktoré nemôže – prejaviť a rozvinúť svoj nepochybne ohromujúci potenciál. Známy pražský logik a zaniatený obhajca TIL-ky Pavel Materna takmer pred dvoma rokmi v angličtine publikoval knihu *Concepts and Objects*. Filozofom, ktorí z rôznych dôvodov nevyužívajú alebo nepoznajú aparát TIL-ky, azda môže demonštrovať, ako sa dá využiť na riešenie starších, ale aj nových ťažkostí, ktoré sa v logickej sémantike neustále vynárajú.

Primárnym cieľom Maternovej monografie je predložiť teóriu pojmov. Pre modernú logiku sa stalo symptomatickým, že na pojmy akosi zabúda. V podstate sa tomu ani netreba čudovať. Určitý podiel na tom nepochybne majú minimálne nasledujúce dva faktory. Na jednej strane tradičná port-royalská psychologická teória pojmov sa po presvedčivých Bolzanových a Fregeho argumentoch zrútila. Na druhej strane nastupujúci trend formalizmu viedol k tomu, že v logike sa po

odstránení tejto koncepcie nepociťovalo nijaké vákuum, ktoré by sa malo zaplniť novou teóriou. Aj napriek tomu však existovala istá tendencia, ktorej hlavným exponentom bol Frege a ktorá predstavuje zásadný obrat v chápaní logiky: logika sa nezaobera symbolmi, t.j. jazykovými útvarmi, ale objektívne existujúcimi logickými entitami, ktoré treba striktno odlišovať od jazykových výrazov. Táto myšlienka tvorí aj jedno z najdôležitejších východísk TIL-ky. Preto bolo len otázkou času, kedy sa do centra pozornosti jej prívržencov dostanú aj pojmy a vznikne taká koncepcia, ktorá by vyhovovala jej nárokom. Maternova teória tieto predstavy naplňa, a preto na jednej strane nachádza novú oblasť, na ktorú možno TIL-ku aplikovať, a na druhej strane zásadným spôsobom rozširuje aj jej konceptuálny aparát o nové prvky.

Koncepcia, ktorú Pavel Materna v knihe rozpracoval, nie je českému a slovenskému čitateľovi celkom neznáma. V deväťdesiatych rokoch o pojmoch publikoval sériu statí na stránkach napríklad *Filosofického časopisu*, anglicky vychádzajúceho periodika *From the Logical Point of View* atď. Okrem toho už roku 1995 nakladateľstvo *Filosofia* vydalo monografiu *Svět pojmu a logika*,¹ v ktorej Materna v systematickej podobe predkladá svoju teóriu pojmov, ktorú v knihe *Concepts and Objects* čiastočne upravil a rozvinul. Treba však poznamenať, že anglická monografia je omnoho obsažnejšia než česká. Neoddeliteľnou súčasťou recenzovanej knihy sú totiž aj polemické diskusie s názormi viacerých súčasných filozofov (Bealer, Kauppi, Quine, Zalta atď.) a fundované úvahy o špecifickejších otázkach logiky, sémantiky a filozofie jazyka (napríklad o analyticosti, Kripkeho „puzzle about belief“ alebo hyperintenzionálnych kontextoch). Z pochopiteľných dôvodov ich česká kniha neobsahuje.

Maternova koncepcia čerpá z toho najlepšieho, čo dejiny logiky a sémantiky môžu ponúknuť. Významnou historickou inšpiráciou je pre Maternu Bolzanova koncepcia viet osebe a predstáv osebe, medzi ktoré patria aj pojmy (s. 71-73; pokiaľ nebude uvedené inak, stránkové odkazy sa budú týkať recenzovanej knihy). Bolzanove pojmy sú abstraktné entity, ktorých úlohou v podstate je identifikovať predmety. Dôležitým aspektom Bolzanovej teórie, ktorý Materna oprávnenne vyzdvihuje, je však fakt, že zložené pojmy sú *štruktúrované* entity. To znamená, že Materna (aj Bolzano) odmieta množinové chápanie, ktoré pojmy pokladá za „ploché“, neštruktúrované entity, množiny určitého druhu.² Štruktúrovanosť zložených pojmov a fakt, že pojmy sú akési identifikačné procedúry, sú od seba v skutočnosti neoddeliteľné. Ak totiž určitá identifikačná procedúra pozostáva z niekoľkých krokov, t.j. je zložená, nevyhnutne musí mať nejakú štruktúru, v ktorej by sa jednotlivé kroky dali jasne rozoznať a následne aj postupne realizovať.

Ako som naznačil, primeraný technický aparát na zachytenie a explikáciu pojmov Maternovi poskytuje TIL-ka, predovšetkým pojem *konštrukcie* (s. 36-46) a rozvetvená hierarchia logických typov (s. 52-58). Konštrukcia je entita, ktorá niečo konštruuje, teda identifikuje nejaký objekt (môže ním byť extenzia, intenzia, iná konštrukcia alebo nič; pozri s. 9); a navyše, ak je konštrukcia zložená, má aj jasnú vnútornú štruktúru. TIL-ka má navyše výhodu v tom, že štruktúrovanosť konštrukcii je exaktne stanovená na základe pravidiel tvorenia zložených konštrukcií z jednoduchých, takže ich štruktúrovanosť nie je vecou arbitrárnosti alebo ľubovôle. Takisto zahŕňa princípy, ktoré špecifikujú, aké druhy a typy entít môže tá-ktorá konštrukcia konštruovať

(napríklad konštrukcia nazvaná „uzáver“, anglicky „closure“, konštruuje výlučne funkcie; konštrukcia s názvom „kompozícia“, „composition“, konštruuje hodnoty funkcie pre konkrétne argumenty atď.), a preto aj identifikačný charakter konštrukcii je jasne vymedzený.

Kostru Maternovej teórie tvorí séria definícií, ktoré postupne vymedzujú jednotlivé koncepty potrebné pri definovaní pojmu *pojmem*. Nebudem ich tu reprodukovať, ale iba stručne spomeniem niektoré základné myšlienky. Každá uzavretá konštrukcia, t.j. konštrukcia, ktorá neobsahuje voľné premenné, predstavuje akýsi *generátor* pojmu, ktorý Materna nazýva „pojmem“* (s. 84). Ak sa dva pojmy* odlišujú len v tom, že obsahujú rôzne viazané premenné, sú α -ekvivalentné (s. 94). Keď porovnáme dve konštrukcie, napríklad $\lambda x[{}^0 > x {}^0]$ a $\lambda y[{}^0 > y {}^0]$, vidíme, že obe konštruujú množinu (resp. triedu?) kladných čísel a navyše zachytávajú tie isté identifikačné procedúry, ktoré vedú k tejto množine. Fakt, že obsahujú rôzne viazané premenné, nie je dostatočne významný na to, aby sme ich považovali za rozdielne procedúry. Okrem toho Materna pripomína, že v prirodzenom jazyku nedokážeme odlišiť rôzne premenné (keďže prirodzený jazyk premenné ani neobsahuje), takže ani konštrukcie $\lambda x[{}^0 > x {}^0]$ a $\lambda y[{}^0 > y {}^0]$ v ňom nedokážeme odlišiť. Analogicky, konštrukcie ${}^0 >$ a $\lambda xy[{}^0 > x y]$ konštruujú ten istý objekt, konkrétne množinu usporiadaných dvojíc čísel, z ktorých prvé číslo je väčšie ako druhé. Opäť ide o procedúry, ktoré sa v prirodzenom jazyku nedajú od seba odlišiť. Konštrukcie ${}^0 >$ a $\lambda xy[{}^0 > x y]$ sú β -ekvivalentné (s. 95).³ Vzťahy α - a β -ekvivalencie sú v Maternovej koncepcii dôležité, lebo umožňujú zoskupiť do jednej množiny uzavreté konštrukcie, t.j. pojmy*, ktoré predstavujú tú istú identifikačnú procedúru. Pojmy*, ktoré sú α - alebo β -ekvivalentné, nazýva *kváziidentické* (s. 96). Teraz možno spresniť, že *pojmem** je *generátor* pojmu (bez hviezdičky) v tom zmysle, že *pojmem* (bez hviezdičky) je množina všetkých kváziidentických pojmov* (s. 97).

Nepopierateľným pozitívom knihy je skutočnosť, že Materna sa nevyhýba aplikácii svojej koncepcie na rôzne logicko-sémantické problémy a pomocou nej reprodukuje aj niektoré viac-menej tradičné témy. Novým spôsobom vymedzuje obsah (intenziu) a rozsah (extenziu) pojmu* a pojmu (s. 85-93 a 100-101). Ďalej napríklad analyzuje fenomény homonymie, synonymie a ekvivalencie výrazov (s. 121-127), zaoberá sa neostroťou (s. 127-129), navrhuje explikovať význam výrazu ako pojem (bez hviezdičky) v jeho chápaní (s. 120 a 157-158), odlišuje význam od pragmaticky podmieneného významu, ktorý závisí od situácie prehovoru (s. 115-121) atď. K tomu treba pripočítať kapitolu o konceptuálnych systémoch (s. 109-114), dôležitú najmä z hľadiska filozofie a logiky vedy, a originálnu kapitolu o definíciách (s. 140-154). Vidieť, že hoci rozsahom ide o pomerne veľkú knihu, jej záber je pozoruhodný.

Teraz uvediem niekoľko pripomienok. Zameriam sa predovšetkým na štyri tematické okruhy: 1. explikáciu intuitívneho pojmu *pojmem*; 2. niektoré ťažkosti súvisiace s tým, že v prirodzenom jazyku nemožno od seba odlišiť dva kváziidentické pojmy*; 3. objasnenie významu výrazu a s tým súvisiace rozhodnutie, čo možno pokladať za význam výrazu; a 4. ťažkosti spojené s tzv. nahými individuími a antiesencializmom.⁴

1. Ako si čitateľ nepochybné všimol, netradičnou, ale dôležitou súčasťou Maternovej koncepcie je odľíšenie pojmov* a pojmov. Pojmy* predstavujú akýsi prostriedok, pomocou ktorého sa definuje pojem *pojmu*. Možno sa preto legitímne pýtať, ktorý z nich je explikátom intuitívneho pojmu *pojem*. Skutočnosť, že Materna nekončí svoj výklad pri pojmach*, nepriamo naznačuje, že ním je pojem (bez hviezdičky). V takom prípade však poprieme dve najdôležitejšie vlastnosti, ktoré by pojmy aj podľa Maternu mali mať, t.j. že ide o štruktúrované entity, ktoré sú identifikačnými procedurami. Pojmy bez hviezdičky sú množinové objekty,⁵ množiny pojmov*, a teda sú „ploché“ (neštruktúrované) a takisto nemôžu nič identifikovať (porovnaj aj s. 159).

Materna však ostro kritizuje a odmieta množinové chápanie pojmov, takže by sa mohlo zdať, že intuitívny pojem *pojmu* by radšej explikoval ako pojem*. Hovorí (napríklad na s. 9, keď sa ešte nemohol odvolávať na svoju koncepciu), že výraz vyjadruje, resp. reprezentuje pojem. Lenže o aký pojem ide: s hviezdičkou alebo bez hviezdičky?⁶ Vo svetle ďalších terminologických spresnení nie je schéma na s. 9 celkom jasná. Na jednej strane platí, že konštrukcia (zrejme uzavretá?) generuje pojem, t.j. podľa neskoršej definície množinu kváziidentických (uzavretých?) konštrukcií (pojmov*), ale na druhej strane tento pojem má niečo identifikovať, takže by malo ísť o pojem*, a nie o množinovú entitu. Takisto vzťah reprezentácie nie je v tejto schéme celkom jasný. Gramatická forma výrazov prirodzeného jazyka viac alebo menej presne zodpovedá ich logickej forme a zloženým a štruktúrovaným výrazom spravidla zodpovedajú podobne zložené a štruktúrované mimojazykové (logicko-sémantické) entity. Zložený výraz potom reprezentuje pojem* v tom zmysle, že transparentne zachytáva štruktúru pojmu*. Keďže pojmy ako množinové entity nemôžu mať nijakú štruktúru, výrazy zrejme musia reprezentovať (vyjadrovať) pojmy*. (Poznamenávam, že na s. 120 Materna, zdá sa, pripúšťa, že výraz reprezentuje pojem bez hviezdičky, čo však má značne negatívne dôsledky a nenachádza presvedčivú oporu v spomínanej schéme.)

Aby som bol korektný, musím poznamenať, že v recenzovanej monografii si Materna vybudoval určité predpoklady na odstránenie niektorých z týchto ťažkostí. Rozlišuje totiž *použitie* pojmu a *zmiernenie* sa o pojme (s. 102-106 a 156-157). Keď pojem *používame*, chceme prostredníctvom neho identifikovať nejaký objekt. V takom prípade je dôležité, aby sme ho chápali ako identifikačnú procedúru, teda ako nemnožinový objekt, a preto používame pojmy*. Na druhej strane, keď sa *zmieňujeme* napríklad o pojme prirodzeného čísla, nehovoríme o konkrétnom pojme*, teda o špecifickej identifikačnej procedúre, ale skôr o ľubovoľnom spôsobe identifikovania určitej množiny čísel, a teda o pojme bez hviezdičky. V tejto súvislosti by sme mohli pripustiť, že význam výrazu „reprezentovať“, ktorý je v schéme na s. 9 veľmi dôležitý, má dve stránky. V niektorých kontextoch bude výraz reprezentovať pojem* a v iných zase pojem bez hviezdičky. Táto „zmierlivá“ odpoveď však vyžaduje zásadnejšie úpravy schémy: v prvom prípade bude treba odstrániť vzťah generovania medzi konštrukciou a pojmom (t.j. pojmom*) a v druhom prípade sa zase musíme zbaviť vzťahu identifikácie medzi pojmom (bez hviezdičky) a objektom.

2. Doktrína o kváziidentických pojmach* sa na prvý pohľad nezdá problematická. Keď sa ju však pokúsime realizovať, narazíme na určité ťažkosti. Na základe čoho

máme rozhodnúť, ktorý pojem* spomedzi všetkých kváziidentických pojmov* bude reprezentovať výraz v určitom použití? Zrejme by sme mali počítať s tým, že dva rôzne výskyty jedného výrazu môžu vyjadrovať dva rôzne pojmy*. Takisto používateľ jazyka zrejme nemá možnosť zistiť, ktorý konkrétny pojem* reprezentuje výraz, ktorý použil, hoci veľmi dobre môže vedieť, do ktorého pojmu (bez hviezdičky) daný pojem* patrí. To však neznamená, že aj vie, ktorý pojem* je vyjadrený. Analogicky môžeme pripustiť, že hovorca pozná viaceré prvkov daného pojmu, ale už nie je možné, aby vedel, ktorý z týchto pojmov* použil na identifikáciu predmetu, keďže ich nedokážeme výrazmi prirodzeného jazyka odlišiť. Ak preto napríklad pozná dva kváziidentické pojmy*, nevie povedať, či daný objekt identifikoval prostredníctvom jedného alebo druhého pojmu*. Z toho vyplýva, že síce môže úspešne identifikovať nejaký objekt, ale v podstate nevie, ako sa k nemu dostal.

Je zaujímavé, že v monografii [2] Materna formuloval odpoveď na tieto a podobné pripomienky, pričom vychádzal z určitého usporiadania pojmov* v pojme. Píše, že „*jazykový výraz označuje konštrukci, ktorá je prvím ('nejjednoduchším') prvkom pojmu, ktorý je touto konštrukci generován*“ ([2], 86; kurzíva je Maternova). Toto pravidlo síce vyzerá *ad hoc*, lebo v podstate ide o arbitrárnú konvenciu, ale je aspoň určitým návrhom, ako sa vyrovnáť s nadhodnotenými situáciami. Z hľadiska sémantiky a komunikácie môžeme legitímne povedať, že do úvahy treba brať prvý pojem*. V anglickej knihe sa už toto riešenie neobjavuje a o Maternových dôvodoch, prečo ho vypustil, sa môžeme len dohadovať. Cena, ktorú za to musí zaplatiť, je pomerne vysoká: každý výraz je nekonečne mnohoznačný a nemáme prostriedky, pomocou ktorých možno rozhodnúť, ktorý pojem* je v danom použití relevantný.

3. Materna stotožňuje význam výrazu s pojmom bez hviezdičky: „*Význam výrazu E je pojem generovaný ľubovoľnou konštrukciou (pojmom*), ktorá je výsledkom logickej analýzy E*“ (s. 120, Definícia 49; kurzíva je Maternova). Význam teda chápe ako určitú množinu. Vzápätí (Definícia 50) však konštatuje, že denotát výrazu je entita identifikovaná významom výrazu. Lenže platí, že množinové objekty nič nemôžu identifikovať. Alebo to treba chápať tak, že nakoniec aj množiny môžu (nejako) identifikovať predmety? To by Materna asi sotva pripustil. Okrem toho stotožnenie významu s pojmom (bez hviezdičky) odporuje myšlienke, že výrazy transparentne kódujú významy, t.j. že syntaktická štruktúra výrazu korešponduje so štruktúrou významu. Množiny nemajú žiadnu štruktúru, a preto ani nemôžu mať takú štruktúru, akú má výraz.

Určité ťažkosti vznikajú aj vtedy, keď zoberieme do úvahy používateľa jazyka. Je zrejme, že ak hovorca výrazu rozumie, musí poznať jeho význam. V Maternovej koncepcii to znamená, že musí poznať istú množinu. Rozumieť jazyku (resp. poznať jazyk) však znamená poznať slovník (alebo aspoň relevantnú časť slovníka) tvorený jednoduchými výrazmi jazyka a pravidlá skladania jednoduchých výrazov do zložených. Ak niekto dokáže zmysluplne a vedome používať jazyk, v podstate (okrem iného) demonštruje schopnosť kombinovať jednoduché výrazy do zložených podľa určitých pravidiel. Zloženému výrazu potom rozumie, lebo pozná významy jednoduchých výrazov a spôsob ich usporiadania. Keď však akceptujeme Maternovu pozíciu, nemôžeme nič také povedať. Táto koncepcia skôr vedie k nešťastným záverom: po prvé, význam zloženého výrazu nie je zložený, nemá nijakú internú

štruktúru, ba dokonca ani obyčajné usporiadanie, lebo ide o „plochú“ množinovú entitu, a po druhé, hovorca nemôže význam zloženého výrazu „vypočítat“ z významov jednoduchých výrazov, ale musí sa ho „nabíľovať“, t.j. pre každý zložený výraz v jazyku existuje význam, ktorý sa musí hovorca jednoducho naučiť, aby daný jazyk ovládal. To je však značne neintuitívne.

V každom prípade musím uznať, že Materna môže mať presvedčivý dôvod na stotožnenie významu s pojmom (bez hviezdičky). Tichý explikoval význam ako konštrukciu. Lenže Materna upozornil, že v prirodzenom jazyku nedokážeme od seba odlíšiť kváziidentické konštrukcie. Inými slovami, Tichého návrh vedie k príliš jemnej analýze prirodzeného jazyka, ktorá v skutočnosti nie je adekvátna. Lepšia bude tá analýza, ktorá bude od rozlišovania kváziidentických konštrukcií abstrahovať, a preto sa môže zdať prijateľnejšie, aby významom výrazu bol pojem. Aby Maternov návrh bol realizovateľný, treba ho doplniť tak, aby sa spomínané výhrady odstránili.

(Jedným z možných riešení by azda bolo, že významom výrazu bude *ľubovoľný* pojem* patriaci do príslušného pojmu. Človek by rozumel výrazu, ak by poznal *ľubovoľný* pojem* z daného pojmu a vedel by, že výraz sa vzťahuje práve na tento pojem. To znamená, že by bolo irelevantné, ktorý konkrétny pojem* výraz vyjadruje, pokiaľ by používateľ jazyka pokladal za význam výrazu *ľubovoľný* pojem*, ktorý je s daným pojmom* kváziidentický. Aj toto riešenie však naráža na určité ťažkosti, lebo používateľ jazyka by v striktnom zmysle slova nevedel, čo výraz vyjadruje.)⁷

4. Iné výhrady možno spomenúť v súvislosti s tzv. nahými individuami, ktoré sú v súčasnosti v rámci TIL-ky pomerne frekventovane diskutovanou témou. TIL-ka je antiessentialistická teória, ktorá sa namiesto pojmu individua (s určitými vlastnosťami) opiera o pojem nahého individua. Skutočné ťažkosti pre TIL-ku vznikajú, keď pojem nahého individua treba definovať (alebo aspoň charakterizovať). Materna o nich hovorí, že ide o „jednoduché materiálne entity, ktoré nemajú nijakú netriviálnu vlastnosť nevyhnutne“ (s. 27). Pokiaľ individua majú byť nahé v pravom zmysle slova, domnievam sa, že nijaká definícia ani charakteristika tohto pojmu nie je možná. Pri definícii (istého druhu) a charakterizácii sa totiž musíme opierať o význačné (nechcem povedať esenciálne) vlastnosti toho, čo chceme definovať alebo charakterizovať, čo bezprostredne odporuje pojmu nahého individua.

Maternova charakteristika sa odvoláva až na tri vlastnosti. Po prvé, nahé individua sú podľa nej jednoduché. Nie je *byť-jednoduchý* vlastnosť? A nevyplýva z jej postavenia v charakteristike (alebo definícii?), že musí ísť o esenciálnu vlastnosť, lebo keby ju individuum nemalo, nemohlo by byť nahým individuum (t.j. musí ju mať nevyhnutne)? Po druhé, ešte problematickejšie môže byť, že by malo ísť o materiálne individuum. V akom zmysle je materiálne individuum jednoduché, t.j. ďalej nedeliteľné? Má ísť o akýsi druh elementárnych častíc? To by Materna asi sotva chcel tvrdiť. Možno si predstaviť, že nedeliteľné sú z hľadiska logiky, teda ide v podstate o „logické atómy“. Lenže v takom prípade nevidím dôvod, prečo trvať na ich materiálnosti. Nech je to akokoľvek, *byť-materiálny* je zase vlastnosť, ktorú nahé individuum nemôže nemať, t.j. je esenciálna. Po tretie, to isté možno konštatovať aj o vlastnosti *nemať-nijakú-netriviálnu-vlastnosť-nevyhnutne*.

Zdá sa, že antiessentializmus sprevádzajúci doktrínu o nahých individuách sa transformuje na určitú podobu esencializmu. V takom prípade je uvedená Maternova

charakteristika rozporuplná, lebo tretia vlastnosť zakazuje, aby sme nahým individuám pripísali prvé dve vlastnosti, ktoré zvyčajne pokladáme za netriviálne a niekedy aj za esenciálne. Inou alternatívou by bolo vyhlásiť všetky tri vlastnosti za triviálne. Čo sú to triviálne vlastnosti? Na s. 27 Materna píše, že nijaká netriviálna vlastnosť neprislúcha individuám nevyhnutne. Z Definície 6 (s. 30) vyplýva, že vlastnosť, ktorá má aspoň v dvoch svetoch rôzne rozsahy, je netriviálna. Existuje však nekonečne veľa vlastností, ktoré spĺňajú túto podmienku, ale nejakému predmetu (prípadne viacerým predmetom) prislúchajú nevyhnutne,⁸ čo je v rozpore s Maternovým tvrdením na s. 27.

Z Maternovej charakteristiky netriviálnych vlastností vyplýva, že triviálna bude taká vlastnosť, ktorá individuám prislúcha nevyhnutne. Videli sme však, že toto nie je dostatočne silným kritériom na odlišenie triviálnych a netriviálnych vlastností. Okrem toho takéto vymedzenie triviálnych vlastností sa opiera o jeden závažný predpoklad, ktorý významným spôsobom zužuje extenziu triviálnych vlastností. Zámerne (?) sa totiž obmedzuje len na individuá a abstrahuje od entít iných typov a druhov. Skôr by sme mali vychádzať z toho, že triviálna vlastnosť bude taká, ktorú (nevyhnutne) má každá entita ľubovoľného druhu alebo typu. Predchádzajúce vymedzenie predpokladalo, že sa bude uvažovať len o určitej podmnožine všetkých existujúcich entít, konkrétne o individuách. Lenže takéto zúženie vôbec nie je triviálne a samozrejmé. Musíme ho totiž realizovať tak, že danú podmnožinu vyberieme podľa nejakého kritéria, ktoré sa bude napríklad odvolávať na vlastnosť, ktorú majú všetky jej prvky, a v takom prípade ju nebudú mať všetky entity, ale len niektoré, a preto nebude triviálna. Napríklad vlastnosť *byť-individuom* nie je v tomto zmysle triviálna, hoci sme ju museli využiť pri výbere danej podmnožiny. Z rovnakého dôvodu ani vlastnosti *byť-jednoduchý*, *byť-materiálny* a *nemať-nijakú-netriviálnu-vlastnosť-nevyhnutne* nemusia byť triviálne. Preto sa napokon môže ukázať, že predložená charakteristika pojmu nahého individua nie je konzistentná.

A napokon ešte jedna poznámka k nahým individuám. Na s. 28 Materna píše, že s individuami sa môžeme oboznámiť len prostredníctvom ostenzie. Na prvý pohľad to je v poriadku, lebo ak by sme pripustili, že sa s nimi môžeme zoznámiť aj deskriptívne, museli by sme im pripísať určité (netriviálne a jedinečné) vlastnosti, čo je v rozpore s pojmom nahého individua. Lenže ostenzia predpokladá, že individuum je situované v priestore a čase, a to znamená, že má určité vlastnosti (*byť-vtedy-a-vtedy-tam-a-tam*). Ak sa pripúšťa, že ostenzívne identifikujeme nejaké individuum, nemôže ísť o nahé individuum. Okrem toho je zjavné, že my ľudia sa s individuami môžeme zoznámiť len v konkrétnom možnom svete. V každom možnom svete však musia mať nejaké netriviálne vlastnosti prinajmenšom preto, že sú niekde situované (sú nejakého druhu atď.). A sú to práve tieto vlastnosti, prostredníctvom ktorých ich môžeme spoznať. Preto nie je možné, aby sme poznali *nahé* individuum, ale vždy len individuum s určitými vlastnosťami.

Materna síce konštatuje, že jeho práca sa primárne nezaobrá individuami, ale malo by byť jasné, ako sa má čitateľ, ktorý má akceptovať jeho koncepciu, vyrovnáť s týmito pripomienkami. Je to dôležité predovšetkým preto, že individua tvoria elementárny typ entít a patria do bázy, na ktorej sa budujú entity zložitejších typov. Bez objasnenia tohto pojmu nie je jasné, z čoho sa zložitejšie typy tvoria. Inými

slovami, pre ontológiu TIL-ky je nevyhnutné, aby pojem nahého individua dostal konzistentný obsah.

Matemova monografia je nepochybne veľmi hodnotná. Má všetky atribúty na to, aby bola pre čitateľa príťažlivá, keďže sa zaoberá atraktívnou témou, ponúka provokujúce riešenia a nevyhýba sa ani polemicky ladeným úvahám. Preto dúfam, že prelomí neodôvodnenú nechť filozofov k pojmom prinajmenšom v tom, že vyvolá diskusiu, čo sa jej do istej miery už podarilo. Myslím, že kniha *Concepts and Objects* je dôstojným zavŕšením približne desaťročnej práce, ktorú Pavel Materna venoval problematike pojmov.⁹

Marián Zouhar

POZNÁMKY

¹ Pozri [2].

² Mimochodom, jedným z najvýznamnejších obhajcov množinovej teórie pojmov je podľa Maternu G. Frege; pozri s. 73.

³ V českej monografii okrem α - a β -ekvivalencie Materna spomína aj tzv. γ -ekvivalenciu; pozri [2], 82-83. Napríklad γ -ekvivalentné sú konštrukcie ${}^0 2$ a ${}^0 \lambda x [{}^0 = x {}^0 2]$, ktoré identifikujú číslo 2, pričom prvá ho konštruuje priamo a druhá ako to jediné číslo, ktoré je totožné s číslom 2. V anglickej knihe Materna γ -ekvivalenciu nespomína, čo je celkom pochopiteľné. Na rozdiel od α - alebo β -ekvivalentných (uzavretých) konštrukcií γ -ekvivalentné konštrukcie totiž obsahujú aj navzájom rôzne prvky, pričom ich rôznosť možno zachytiť aj v jazyku: konštrukcia ${}^0 \lambda x [{}^0 = x {}^0 2]$ obsahuje tzv. singularizátor ι a identitu, ktoré konštrukcia ${}^0 2$ nezahŕňa.

⁴ Niektoré výhrady proti Maternovej koncepcie už boli publikované. Stručne však spomeniem najzaujímavejšie z nich, najmä v prvej sérii pripomienok. Čitateľa upozorňujem na dialógy [3] a [4], v ktorých P. Cmorej podrobnejšie rozoberá aj ďalšie aspekty koncepcie (napríklad kontroverzné využitie trivializácie ako identifikačnej procedúry) a P. Materna na kritiku reaguje.

⁵ Ide však o množiny špecifického druhu. Platí totiž pre ne, že množina je jednoznačne daná už jedným jej prvkom (vo všeobecnosti platí, že množina je vymedzená všetkými svojimi prvkami).

⁶ V českej monografii Materna ponúka odpoveď na túto otázku. Výraz podľa neho označuje konštrukciu, t.j. pojem*, a reprezentuje ten pojem, do ktorého spomínaný pojem* patrí (pozri [2], 86). Analogické terminologické odlišenie som v recenzovanej monografii nenašiel, a preto sa domnievam, že otázka uvedená v hlavnom texte recenzie je oprávnená.

⁷ Stotožnenie významu výrazu s pojmom, resp. pojmom*, má aj ďalšie neprijateľné dôsledky. Je totiž zrejmé, že význam budú mať len výrazy, ktoré reprezentujú pojmy alebo aspoň pojmy*, teda výrazy, ktoré vyjadrujú uzavreté konštrukcie. Preto ak výraz obsahuje meno voľnej premennej, nemôže mať význam. Tento záver je značne neintuitívny, lebo rôzne druhy foriem (napríklad výrokové formy) nebudú mať význam.

⁸ Túto argumentáciu rozvíja P. Cmorej v stati [1].

⁹ Za pripomienky k predchádzajúcej verzii recenzie a za niektoré námety ďakujem Pavlovi Cmorejovi.

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (1996): Empirické esenciálne vlastnosti. In: *Organon F* 3, č. 3, 239-261.
 [2] MATERNA, P. (1995): *Svět pojmnů a logika*. Filosofía, Praha.
 [3] MATERNA, P. – CMOREJ, P. (2000): K transparentnej teórii pojmov (I). In: *Organon F* 7, č. 2, 176-191.
 [4] MATERNA, P. – CMOREJ, P. (2000): K transparentnej teórii pojmov (II). In: *Organon F* 7, č. 3, 302-319.